

Münafıklık: İki Yüzlülük

13 Aralık 2013

Hadisler

İbn Ömer'in rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Münafık, iki sürü arasında gidip gelen şaşkın koyun gibidir. Bir o sürüye gider, bir bu sürüye!" (M7043 Müslim, Sıfâtü'l-münâfıkîn, 17)

Abdullah b. Kâ'b'in, babasından rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Mümin, rüzgârın yatırıp kaldırdığı (ama zarar vermediği) yeşil ekin gibidir. Münafık ise dimdik iken, rüzgârın bir defada kökünden söküverdiği selvi ağacı gibidir." (B5643 Buhârî, Merdâ,1)

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiğine göre, Resûlullah (sav) şöyle dua ederdi: "Allah'ım! Bozgunculuktan, münafıklıktan ve kötü ahlâktan sana sığınırım." (D1546 Ebû Dâvûd, vitr, 32)

Abdullah b. Amr'ın rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Şu dört özellik kimde bulunursa o, tam bir münafık olur. Kimde bu niteliklerden biri bulunursa onu terk edinceye kadar kendisinde münafıklıktan bir özellik vardır: Kendisine bir şey emanet edildiğinde hıyanet eder. Konuştuğunda yalan söyler. Söz verdiğinde cayar. Husumet sırasında haktan sapar." (B34 Buhârî, İmân, 24)

Ebû Hüreyre'nin (ra) rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kıyamet günü Allah katında insanların en kötülerinin şunlara bir yüzle, bunlara diğer bir yüzle gelen ikiyüzlüler olduğunu görürsün!" (B6058 Buhârî, Edeb, 52)

Açıklama

Hicretin beşinci yılı, Benî Mustalik Seferi'nin yapıldığı günlerdi. Cehcâh b. Kays adlı bir muhacir ile ensardan Sinân b. vebera¹ kavga etmiş, bunun üzerine muhacirler ve ensar arasında hararetli bir tartışma başlamıştı. Bu sırada durumu fırsat bilen münafıkların lideri Abdullah b. Übey b. Selûl, muhacirlere karşı ensara destek olarak, "Bize karşı çağrıda bulundular öyle mi?² Resûlullah'ın yanındakilere yardım etmeyin ki etraftan dağılıp gitsinler. Medine'ye dönersek en şerefli ve güçlü olan, zelil ve güçsüz olanı muhakkak oradan çıkaracaktır!" dedi. Onun bu küstahça sözlerine şahit olan Zeyd b. Erkam duyduklarını hemen kendisinden büyüklere nakletti. Onlar da Hz. Peygamber'e bildirdi. Bunun üzerine Resûlullah, önce Zeyd b. Erkam'ı çağırıp dinledi, ardından olanları bir de karşı taraftan dinlemek üzere Abdullah b. Übey'i ve arkadaşlarını yanına çağırttı. Fakat onlar böyle bir şey demediklerine dair yemin ettiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber Zeyd'e inanmayarak onları tasdik etti. Zeyd, ömründe hiçbir şeye bu kadar üzülmemişti fakat elinden gelen başka bir şey de yoktu. Evine kapandı. Nihayet iyice bunaldığı

bir sırada Allah Teâlâ Münâfıkûn sûresini indirdi ve gerçek ortaya çıktı. Ardından Zeyd b. Erkam'ı yanına çağırarak Allah Resûlü, "Ey Zeyd! Şüphesiz Allah, seni tasdik etti." dedi.³

Abdullah b. Übey b. Selûl gibi ikiyüzlü bir adam karşısında yalancı konumuna düşen Zeyd b. Erkam'ın aklanmasını sağlayan Münâfıkûn sûresinde Allah (cc), münafıkların sözlerini kelimesi kelimesine yüzlerine vuruyordu: "Onlar, 'Allah Resûlü'nün yanında bulunanlara (muhacirlere) bir şey vermeyin ki dağılıp gitsinler.' diyenlerdir. Hâlbuki göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır. Fakat münafıklar (bunu) anlamazlar. Onlar, 'Andolsun, eğer Medine'ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır.' diyorlardı. Hâlbuki asıl üstünlük ancak Allah'ın, Peygamberi'nin ve müminlerindir. Fakat münafıklar (bunu) bilmezler."⁴

Kur'an-ı Kerim'de, kalbiyle inkâr ettikleri hâlde bunu gizleyerek kendilerini mümin gibi gösteren münafıklardan, kendi isimleriyle anılan bu sûre dışında pek çok yerde bahsedilmiştir. Buna göre Kur'an'ın ortaya koyduğu münafık portresi şudur: Onlar inanmadıkları hâlde inandıklarını söyleyerek Allah'ı ve inananları aldatmaya çalışan ancak farkına varmadan kendilerini aldatan ikiyüzlü, kalplerinde hastalık bulunan, azgınlıkları içinde bocalayıp duran,⁵ Allah'ın kalplerini mühürlediği ve nefislerinin arzularına uyan kimselerdir.⁶ Müminlere karşı kalpleri kin ve nefretle dolu olduğu için onların hep sıkıntıya düşmelerini isterler.⁷ Yalnızca menfaatleri söz konusu olduğunda Hz. Peygamber'in ve inananların yanında yer alırlar.⁸ Kötülüğü emredip iyiliği yasaklar ve cimrilik ederler. Onlar Allah'ı, Allah da onları unutmuştur. Münafıklar, bozguncuların ta kendileridir.⁹

Münafıklar, Kur'an'da zikredilen özellikleriyle ne kâfırlardan ne de Müslümanlardan bir gruptu. Kendilerine has olumsuz bazı özelliklere sahiptiler. Sürekli iman ile küfür arasında bocaladıkları için¹⁰ Allah (cc), haklarında, "İman edip sonra inkâr eden, sonra inanıp tekrar inkâr eden, sonra da inkârlarında ileri gidenler var ya, Allah onları bağışlayacak da değildir, doğru yola iletecek de değildir."¹¹ buyurmuştur. Allah'ın Sevgili Elçisi ise onların bu kararsız ruh hâllerini, "Münafık, iki sürü arasında gidip gelen şaşkın koyun gibidir. Bir o sürüye gider, bir bu sürüye!"¹² diye tasvir etmiştir.

Her ne kadar Mekke'deki tebliğ döneminde İslâm'ı kabul etme ve iman konusunda tereddüt yaşayanlar olsa da asıl nifak hareketleri Medine'de ortaya çıkmıştı. Nitekim Hz. Peygamber'in hicreti ile birlikte Medine'de hem dinî hem de siyasî bakımdan yeni bir oluşum meydana geldi. Durumu kabullenenler kadar ona ayak uyduramayan ve şüpheyile yaklaşan kimseler de oldu. Onlara göre böyle bir ortamda yapılabilecek en akıllıca şey, çıkarlarına göre tavır sergilemekti. Buna göre içten içe inkâr ettikleri hâlde sözleriyle inandıklarını ifade ederek Müslümanların yanında yer alıp beğeni kazanacak ve kendilerini onlardan koruyacaklar, diğer taraftan da gizlice onların aleyhine faaliyetlerde bulunacaklardı. Dolayısıyla münafıklar, olduklarından farklı görünerek Müslümanları aldattıkları için inkârlarını açıkça ifade eden kâfırlardan daha tehlikeliydiler.

Münafıklar gerçekte inanmadıkları hâlde Allah’a ve âhiret gününe inandıklarını dile getiriyorlar,¹³ Resûlullah’a geldiklerinde de, “Senin, elbette Allah’ın peygamberi olduğuna şahitlik ederiz.”¹⁴ diye yalan söylemekten asla çekinmiyorlardı. Bu ikiyüzlülüklerine karşı onların hiç şüphesiz yalancı olduklarına şahitlik eden Allah (cc) ise, “Onları gördüğün zaman görünüşleri hoşuna gider. Konuştuklarında sözlerine kulak verirsin. Onlar sanki elbise giydirilmiş kereste gibidirler. Her kuvvetli sesi kendi aleyhlerine sanırlar. Onlar düşmandır, onlardan sakın! Allah onları kahretsin! Nasıl da (haktan)

çevriliyorlar!”¹⁵ buyurarak münafıkların dış görünümüne aldanmaması hususunda Resûlü’nü uyarıyordu. Zira onlar, göründüklerinin aksine korkak ve çıkarıcıydılar. Bu özellikleri en açık şekilde savaşlarda ortaya çıkıyordu. Cihada çağrıldıklarında ölüm korkusundan dolayı donuk bakışlarla Hz. Peygamber’e bakan münafıklar,¹⁶ savaş için yola çıktığında türlü bahanelerle ordudan geri kalarak evlerinde oturuyorlar ve buna seviniyorlardı. Resûlullah savaştan döndüğünde de özür dileyip yemin ediyor ve yapmadıkları şeylerle övülmeyi istiyorlardı.¹⁷ Çıkarları uğruna zoraki bir savaşa katıldıkları zaman ise Allah tarafından Müslümanlara fetih nasip edildiğinde ganimetten pay alabilmek için, “Biz sizinle beraber değil miydik?” diyorlar¹⁸ ya da Uhud Savaşı gibi çetin bir sınavda yarı yoldan dönerek Müslümanlar arasında ihtilâf ve moral bozukluğuna neden oluyorlardı.¹⁹

Münafıkların inançlarındaki samimiyetsizlikleri ibadetlerine de yansıyor. Üşenerek kalktıkları namazı yalnızca insanlara gösteriş olsun diye kılıyorlardı.²⁰ Mescitlere gönülsüz geliyor, namazı tek başlarına kılacakları zaman vaktin sonuna kadar geciktiriyorlardı.²¹ Onlara en çok sabah ve yatsı namazları ağır geliyordu.²² Nitekim biri uykunun en tatlı zamanı, diğeri ise rahat ve sükûnet vaktinde kılınan bu namazlar, kulun samimiyetini ispat edeceği en önemli zaman dilimlerine denk gelmektedir. Münafıklar, zekât ve sadakayı da gösteriş amaçlı veriyor,²³ bu hususta gönülsüzlük²⁴ ve cimrilik gösteriyorlardı.²⁵

İslâm’a ve Müslümanlara yönelik bütün yıpratıcı eylemlerine rağmen Hz. Peygamber, münafıkları toplum dışına itmemiş, aksine onlara gerektiğinde hoşgörülü davranarak²⁶ ve ashâbını bilinçlendirerek kendilerinden gelecek tehlikeleri en aza indirmişti. Benî Mustalik Seferi’nde Abdullah b. Übey ile ilgili gerçek ortaya çıktığında, “İzin ver de şu münafığın boynunu vurayım!” diyen Hz. Ömer’e, “Bırak onu! İnsanlar, ‘Muhammed arkadaşlarını öldürüyor!’ demesinler.” cevabını vererek yanlış bir izlenim bırakmak istemediğini belirtmişti.²⁷ Ayrıca o, münafık bile olsa bir kişinin bu vasfıyla açıkça teşhir edilmesini hoş karşılamıyordu. Nitekim kendisinin de bulunduğu bir mecliste, münafık olduğunu zannederek Mâlik b. Duhşum adlı sahâbîyi, “O, Allah ve Resûlü’nü sevmeyen bir münafıktır.” diye itham eden bir kişiyi uyarmış ve diliyle Allah’a inandığını ikrar ederek O’nun rızasını dileyen kimseye Allah’ın cehennemi haram kıldığını söylemişti.²⁸

Hz. Peygamber, toplumda bir ayrılık meydana gelmemesi ve en azından İslâm’a ilgi duyan kimselerin kazanılmasına vesile olması amacıyla ölen münafıklara cenaze namazı kılmak ve onlar

için bağışlanma dilemek istemişti. Bu nedenle bazı rivayetlere göre münafıkların lideri Abdullah b. Übey'in cenaze namazını kılmak istemiş,²⁹ bazılarına göre de kılmıştı.³⁰ Ancak bu olay üzerine Allah Teâlâ onu, inkârlarını sinsice devam ettiren ve her fırsatta Müslümanların aleyhine faaliyetlerde bulunan münafıklara karşı şu net tavrı takınması hususunda uyardı: "Onlardan ölenlerin hiçbirine asla namaz kılma ve kabrinin başında durma. Çünkü onlar Allah'ı ve Resûlü'nü inkâr ettiler ve fâsık olarak öldüler."³¹

Allah Resûlü, imanı, temiz su ile yetişen taze bitkiye benzetirken; nifakı, kan ve irinle büyüyen bir çibana benzeterek onun Allah'ın yasaklamış olduğu düşünce ve eylemlerle büyüyeceğine dikkat çekmiştir.³² Örneğin, hayâ ve az konuşmayı iman alâmeti; çirkin söz ve lüzumundan fazla konuşmayı ise münafıklık alâmeti olarak zikretmiştir.³³ Hz. Peygamber, mümin ile münafığın durumunu karşılaştırırken ise şu benzetmeyi yapmıştır: "Mümin, rüzgârın yatırıp kaldırdığı (ama zarar vermediği) yeşil ekin gibidir. Münafık ise dimdik iken, rüzgârın bir defada kökünden söküverdiği selvi ağacı gibidir."³⁴ Buna göre mümin dünyada maddî ve mânevî birtakım sıkıntılarla imtihan edilir fakat samimi imanı sayesinde onların üstesinden gelerek âhirette ayakta kalır. Münafık ise sahte imanı yüzünden dünyada elde ettiği rahatlığına ve dik duruşuna karşılık âhirette karşılaşacağı büyük azapla bir defada devrilir gider. Nitekim Allah Teâlâ küfrün en çirkin ve tehlikeli şekli olan münafıklığın âhiretteki cezası için, "Doğrusu münafıklar, ateşin en aşağı tabakasındadırlar. (O gün) onlar için hiçbir yardımcı da bulamazsın."³⁵ uyarısında bulunmuştur. Resûlullah, "Allah'ım! Bozgunculuktan, münafıklıktan ve kötü ahlâktan sana sığınırım."³⁶ duasıyla kendisi nifaktan Allah'a sığındığı gibi ashâbını ve tüm müminleri de münafıkça tavırlardan sakındırmıştır.

Her ne kadar müminler, imanlarında şüphe olmasa da münafıklarinkine benzer davranışlar sergiledikleri zaman nifaka düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilirler. Dinî uygulamalarda gevşeklik gösterme, söz ve davranışlar arasında uyumsuzluk şeklinde tezahür eden bu durum "amelî nifak" olarak adlandırılmıştır. Bu, müminlere yakışmayan bir tutum olduğu için Allah Teâlâ, "Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?"³⁷ buyurmuş ve onları münafıklar gibi tavrı sergilememeleri hususunda uyarmıştır.³⁸ Hz. Peygamber de müminleri münafıklık alâmeti sayılan ve nifakla itham edilmelerine sebep olabilecek her türlü davranıştan sakındırmıştır. Çünkü Müslüman, özü sözü bir, Peygamberimizin tarifıyla, "elinden ve dilinden insanların zarar görmediği kimse"dir.³⁹ İhanet, yalan, sözünde durmama, ikiyüzlülük ve riya gibi ahlâkî olmayan ve toplumda güveni sarsan tavırların hepsi ise münafıkça davranışlardır.

Allah Resûlü, Abdullah b. Amr'ın rivayet ettiği bir sözünde münafığı en temel özellikleri ile şöyle tanımlamıştır: "Şu dört özellik kimde bulunursa o, tam bir münafık olur. Kimde bu niteliklerden biri bulunursa onu terk edinceye kadar kendisinde münafıklıktan bir özellik vardır: Kendisine bir şey emanet edildiğinde hıyanet eder. Konuştuğunda yalan söyler. Söz verdiğinde cayar. Husumet sırasında haktan sapar."⁴⁰ İman bakımından samimi olmayan münafıklara hasredilen bu özelliklerin zaman zaman Müslümanlarda da görülmesi, iman dışı yansıması noktasında

problem oluşturmaktadır. Hâlbuki Müslüman'a yakışan, inandığı değerlere uygun hareket etmektir.

Münafıklığın temel göstergelerinden birisi ise ikiyüzlülüktür. Hz. Peygamber, ilkeli ve tutarlı davranmayarak çıkarlarına göre insanlara farklı davranışlar sergileme anlamına gelen ikiyüzlülükten uzak durmaları için ashâbını uyarmış, insanlarla olan ilişkilerinde ikiyüzlü olanların güvenilmeyi hak etmediğini⁴¹ ifade etmiştir. Allah Resûlü, "Kıyamet günü Allah katında insanların en kötülerinin şunlara bir yüzle, bunlara diğer bir yüzle gelen ikiyüzlüler olduğunu görürsün!"⁴² buyurmuş ve münafıkların âhirette ateşten iki dil ile cezalandırılacaklarını⁴³ belirtmiştir.

İkiyüzlülük konusunda sahâbîler de titiz davranmıştır. Bir defasında Abdullah b. Ömer'in yanına gelen bazı kimselerin, "Biz amirlerimizin huzurunda onların lehine konuşuyor, oradan çıktığımızda ise aksini söylüyoruz." demeleri üzerine İbn Ömer, "Biz böyle bir davranışı münafıklık kabul ederdik." demiştir.⁴⁴

Münafıklıkla örtüşen bir başka özellik riya'dır. Amel ve ibadetleri, Allah rızası yerine insanların beğenisini kazanma ve gösteriş amacıyla yapmak anlamına gelen riya, münafığın hayatının nerdeyse bütününü sarmıştır. Bunun içindir ki nifak, dinde riya olarak da tanımlanmaktadır. Kur'an'da Allah'a ve âhiret gününe inanmadıkları hâlde mallarını gösteriş olsun diye harcayanlar⁴⁵ ve namazı gösteriş için kılanlar⁴⁶ kınanmıştır. Resûlullah da riya'yı "küçük şirk" diye adlandırarak⁴⁷ ümmetini onun âhiretteki cezası hususunda uyarmıştır.⁴⁸

Kur'an-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in münafıklığın tezahürlerine dair bütün bu titiz değerlendirme ve uyarılarından dolayı ashâbdan zaman zaman kendi hâinden endişe edenler oluyordu. Nitekim Resûlullah'ın kâtiplerinden ve seçkin sahâbîlerden Hanzala el-Üseyyidî, bir gün ağlayarak Hz. Ebû Bekir'in yanına gelmişti. Hz. Ebû Bekir ona, "Nasılsın Hanzala?" diye sorunca o, "Hanzala münafık oldu! diye cevap verdi. Hz. Ebû Bekir şaşkınlığını gizleyemeyerek, "Sübhânallâh! Ne diyorsun?" dedi. Bunun üzerine Hanzala, "Resûlullah'ın huzurunda iken o bize cennet ve cehennemî anlattığında onları gözümüzle görmüş gibi oluyoruz. Resûlullah'ın huzurundan ayrılıp çoluk çocuğumuza karışarak işlerimizin başına geçtiğimizde ise, o duyduklarımızın pek çoğunu unutuyoruz." diye dert yandı. Ardından Hz. Ebû Bekir ona, "Ey Hanzala! Allah'a yemin olsun ki biz de aynı durumdayız." diyerek Allah Resûlü'ne gitmeyi teklif etti ve beraber gittiler. Hanzala, Hz. Ebû Bekir'le paylaştığı sıkıntısını Resûlullah'a da arz etti. Onu dikkatle dinleyen Hz. Peygamber, bunun üzerine şöyle buyurdu: "Beni yaşatan Allah'a yemin ederim ki siz, her zaman yanımdan kalktığınız gibi kalsaydınız melekler, oturduğunuz yollar üzerinde ve yataklarınızda sizinle musafaha ederlerdi. Fakat ey Hanzala! (İnsan bu) Bazen öyle, bazen böyle!"⁴⁹ Rahmet Elçisi'nin sözleri rahatlatmıştı Hanzala'yı. Çünkü bu durum, münafıklık değil aksine her insanın gündelik hayatında yaşayabileceği bir durumdu.

Samimiyeti zedeleyen ve toplumda güven duygusunu sarsan bir husus olarak münafıklık, Yüce Rabbimiz ve Peygamberimiz tarafından son derece tehlikeli görülmüş, hem imanî hem de ahlâkî bir problem olması nedeniyle birçok âyet ve hadiste kınanmıştır. Ancak kesin bir dille sakındırılmasına rağmen münafıklık, bugün de devam eden bir olgudur. Toplumda, mümin olduğunu söylediği hâlde münafıkça davranışlar sergileyen, çeşitli çıkarlar için gerçek niyetlerini gizleyerek insanları aldatan kimseler bulunmaktadır. İnançtaki samimiyetsizliğin davranışlara yansması sonucu gayri ahlâkî davranışlar yaygınlaşmakta ve git gide yadırganmaz hâle gelmektedir. Hâlbuki “Din, samimiyettir.”⁵⁰ İncasında samimi kimseye yakışan ise kalbindeki sağlam imanı hem Allah ile hem de insanlarla olan ilişkilerine dürüst bir biçimde yansıtmaktır. Yani Rabbimizin, Elçisi’nin gıyabında bütün kullarına yüklediği ağır ama mükâfatı bir o kadar büyük, “Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!” sorumluluğunu yerine getirmektir.⁵¹

Kaynak notları

1 İF3330 İbn Hacer, Fethu'l- bârî, VI, 547.

2 B3518 Buhârî, Menâkıb, 8.

3 B4900 Buhârî, Tefsîr, (Münâfıkûn) 1.

4 Münâfıkûn, 63/7-8.

5 Bakara, 2/8-20.

6 Muhammed, 47/16.

7 Âl-i İmrân, 3/118-119.

8 Tevbe, 9/42.

9 Tevbe, 9/67.

10 Nisâ, 4/142-143.

11 Nisâ, 4/137.

12 M7043 Müslim, Sıfâtü'l- münâfıkîn, 17; HM5079 İbn Hanbel, II, 47.

13 Bakara, 2/8.

14 Münâfıkûn, 63/1.

15 Münâfıkûn, 63/4.

16 Ahzâb, 33/19; Muhammed, 47/20.

17 Âl-i İmrân, 3/188; B4567 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 16; M7033 Müslim, Sıfâtü'l- münâfıkîn, 7.

18 Nisâ, 4/141.

19 Nisâ, 4/88; B1884 Buhârî, Fedâilü'l-Medîne, 10; M7031 Müslim, Sıfâtü'l-münafikîn, 6.

20 Nisâ, 4/142.

21 HM7913 İbn Hanbel, II, 293.

22 B657 Buhârî, Ezân, 34; M1482 Müslim, Mesâcid, 252.

23 Bakara, 2/264.

24 Tevbe, 9/54.

25 Tevbe, 9/67.

26 B425 Buhârî, Salât, 46.

27 M6583 Müslim, Birr, 63.

28 M1496 Müslim, Mesâcid, 263.

29 B5796 Buhârî, Libâs, 8.

30 B1269 Buhârî, Cenâiz, 22; M6207 Müslim, Fedâilu's- sahâbe, 25.

31 Tevbe, 9/84.

32 HM11146 İbn Hanbel, III, 17.

33 T2027 Tirmizî, Birr, 80; HM22668 İbn Hanbel, v, 267.

34 B5643 Buhârî, Merdâ, 1.

35 Nisâ, 4/145.

36 D1546 Ebû Dâvûd, vitr, 32; N5473 Nesâî, İstiâze, 21.

37 Saff, 61/2.

38 Bakara, 2/264; Âl-i İmrân, 3/156.

39 N4998 Nesâî, İmân, 8; HM8918 İbn Hanbel, II, 380.

40 B34 Buhârî, İmân, 24; M210 Müslim, İmân, 106.

41 HM7877 İbn Hanbel, II, 290; EM313 Buhârî, el- Edebü'l-müfred, 117.

42 B6058 Buhârî, Edeb, 52; M6630 Müslim, Birr, 98.

43 D4873 Ebû Dâvûd, Edeb, 34; DM2792 Dârimî, Rikak, 51.

44 B7178 Buhârî, Ahkâm, 27.

45 Bakara, 2/264; Nisâ, 4/38.

46 Nisâ, 4/142; Mâûn, 107/4-6.

47 HM24036 İbn Hanbel, v, 429.

48 M4923 Müslim, İmâre, 152.

49 M6966 Müslim, Tevbe, 12; T2514 Tirmizî, Sıfatü'l- kıyâme, 59.

50 M196 Müslim, İmân, 95.

51 Hûd, 11/112.

Kaynak: Diyanet İşleri Başkanlığı, Hadislerle İslâm, 1. Cilt, s. 619-628